

ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЄЗИДІВ В УКРАЇНІ ЯК ОКРЕМОЇ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ГРУПИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті йде мова про дискусійні питання, пов'язані з етнічною ідентифікацією єзидів як окремої етноконфесійної групи, що проживає в Україні. В основу теоретико-методологічного підходу до аналізу єзидів покладена теорія етнічності, розроблена С. Широкогоровим.

Ключові слова: єзиди, єзидизм, курди, етнос, ідентифікація, С. Широкогоров.

У сучасному глобалізованому світі проблема дослідження етнічних процесів має важливе значення не лише в теоретичному, але й практичному вимірі. Актуальність цієї проблеми посилюється її надмірною політизацією та продукуванням низки стереотипних уявлень, які сприяють формуванню суспільної думки щодо представників окремих етнічних груп та народів вцілому. У даному контексті на особливу увагу заслуговує дослідження окремої етноконфесійної групи, що проживає на території України (в Кіровоградській, Херсонській, Запорізькій та інших областях) відомої під назвою «єзиди». У першу чергу потрібно наголосити на тому, що низка проблем, пов'язаних з єзидами, овіяна міфами. Це, зокрема, стосується єзидизму як релігії, прихильників якої досить часто називають дияволопоклонниками. Варто зауважити, що відповідний стереотип сформувався у зв'язку з негативним ставленням до єзидів з боку представників місцевих релігійних громад (і не лише християнських, але й мусульманських). Крім того, процес стереотипізації всього, що стосувалося цієї етноконфесійної групи, підсилювався її замкненістю. При цьому закритість єзидів була не лише зовнішньою, але й внутрішньою. Зокрема, миряни (мріди) не могли знати всіх аспектів своєї релігії, тоді як духовенство (шейхи і піри) тримало цю інформацію в таємниці, не повідомляючи її непосвяченим. У результаті відсутність інформації сприяла формуванню відповідних упереджень та забобонів, що стосуються єзидів. Ситуація почала змінюватись лише в ХХ ст., коли з'являється єзидська інтелігенція, представники якої намагалися описувати власну культуру.

Видання енциклопедичного характеру подають досить обмежену та контраверсійну інформацію щодо єзидів. Так, в одному з таких видань, зокрема, зазначається, що «Єзиди (самоназва езді) – особлива релігійна спільність в середині курдів...»¹. З цим твердженням ми не можемо цілком погодитись, оскільки воно суперечить даним про самоідентифікацію єзидів. При опитуванні єзиди з впевненістю заявляють, що вони окремий від курдів народ². Саме тому зазначена проблема потребує ґрунтовного дослідження, оскільки вона є «наріжним каменем», який визначає всю теоретичну надбудову, пов'язану з існуванням єзидів як окремої етноконфесійної групи. Вирішення цієї проблеми дозволить спрогнозувати подальший етносоціальний та політичний розвиток єзидів в Україні на рівні окремої національної меншини в Україні, чисельність якої постійно зростає.

Основним та визначальним критерієм, який лежить в основі віднесення тієї чи іншої спільноти людей до окремого етносу чи його частини (наприклад, етнографічної групи чи субетносу) у вітчизняній науці є, вже згадана нами, самоідентифікація. Ця традиція склалася та існує на пострадянському просторі завдяки зусиллям Ю. В. Бромлея. Важко не погодитись з цією тезою, але в нашому випадку питання ускладнюється ще й тим, що серед єзидів не існує однозначної відповіді на поставлену проблему. Частина єзидів (головним чином, це вихідці з Вірменії) стверджують, що вони є унікальним народом, інші – наголошують на тому, що вони є релігійною групою курдів. Ця проблема дискутується в середовищі єзидів як на рівні інтелектуальної еліти, так і на побутовому рівні.

Водночас кожна з сторін має власну аргументацію, що потребує більш детального розгляду. Як вже зазначалося, прихильниками окремішності єзидів є вихідці з Вірменії. Так, зокрема, доцент кафедри іраністики Єреванського державного університету Вікторія Аракелова наголошує на тому, що «саме завдяки зусиллям вірменських сходознавців єзиди були визнанні окремою етноконфесійною групою. Пізніше це було визнаним і на міжнародному рівні. І відбулося це не завдяки політикам та борцям за права національних меншин, а саме зусиллями вірменських сходознавців. А це теж стало важливим фактором забезпечення національної безпеки, відвело від нас серйозну загрозу стати країною з курдським фактором»³. Таким чином, авторка висловлює думку, що «єзидство» це проект, ціль якого не допустити зміцнення курдської громади.

Незважаючи на це, доконаним фактом є те, що частина єзидів вважає себе окремим народом. Це підтверджується на прикладі проведених нами опитувань представників єзидської громади в Україні. Водночас і деякі науковці, що ідентифікують себе з цією групою, зокрема Дмитро Пірбарі та Рустам Рзгоян, наголошують на тому, що хоча і курди, і єзиди своїм корінням сягають племен, які спілкувалися на діалекті курманджи, це ще не робить їх одним народом. Вони посилаються на німецького дослідника проф. Гернота Віснера, який стверджував, що курди самі виключили єзидів із власного національного кола⁴.

Іншим вченим, думка якого перегукується із вищезазначеним, є російський курдолог Нодар Мосакі. У питанні формування та розвитку етнонаціональних спільнот останній є прихильником конструктивізму. Саме цим, на думку вченого, і визначаються великий потенціал подальшого розвитку єзидів, які можуть сформуватися в єдиний народ. Н. Мосакі посилається, зокрема, на думку Е. Геллнера, про те, що в світі існує велика кількість «потенційних націй». Тому, декларуючи свою окремішність, єзиди заявляють про себе як про окремий етнос, що є дуже показовим і визначальним в плані формування окремої етнонаціональної групи відповідно до конструктивістської парадигми. Те, що частина єзидів, змінюючи релігію (наприклад, переходячи в християнство), продовжують себе називати єзидами, є підтвердженням цієї думки. Водночас потрібно враховувати і те, що частина єзидів самоідентифікує себе як курдів. Заради справедливості, потрібно зазначити, що Н. Мосакі посилається в даному випадку на слова представників духовенства із єзидського релігійного центру в м. Лалеш (Ірак), які безапеляційно заявляють, що вважають себе курдами, але на протигагу їм духовенство з країн Закавказзя наполягає, що вони не курди, а окремий народ⁵.

У даному контексті варто виділити точку зору на поставлену проблему вчених-єзидів, що відстоюють власну курдську ідентичність. Найбільш відомою з них є Ханна Омархалі, авторка ґрунтовної монографії на тему єзидизму⁶. Дослідниця у власній статті схиляється до думки, що єзидизм – це національна релігія курдів, яку вони сповідували до того часу як перейшли в іслам⁷. Крім того, авторка стверджує, що 95% від загальної кількості єзидів ідентифікує себе з курдами (відмінна думка, існує лише в частини єзидів Грузії та Вірменії), які є особливо «чистими» із-за ендогамних шлюбів⁸. Її прибічником в даному питанні є Худоян Азіз, який є прихильником ще більш радикальної думки про те, що вся картина світу «переконаних єзидів» зводиться до фобії стосовно курдів-мусульман. Найголовнішою ж його тезою є переконаність у відсутності таких понять як «єзидська наука» чи «єзидський театр», оскільки все це є загальнокурдським і може відрізнитись лише елементами релігійних звичаїв⁹.

Підсумовуючи зазначене вище, варто відмітити, що, звертаючись виключно до самоідентифікації єзидів, ми не можемо зробити однозначний висновок стосовно їхньої окремішності та існуванні у формі окремого етносу, оскільки низка проблем, пов'язаних із зазначеною етноконфесійною групою, потребує подальшого вивчення. На допомогу тут може прийти, на нашу думку, теоретико-методологічний підхід до вивчення проблеми етнічності, розроблений С. Широкогоровим, який власне і ввів у науковий обіг поняття «етнос»¹⁰. Науковий доробок вченого більше відомий серед західних дослідників, оскільки ідеологічна складова робіт радянських вчених не сприяла активному залученню його праць у науковий дискурс. С. Широкогоров відомий на сьогодні і як етнограф, що активно займався польовими дослідженнями (проводив експедиції й досліджував евенків, більше відомих в той час, як тунгуси), і як теоретик етнологічної науки.

Спробуємо застосувати критерії етносу, які наводить С. Широкогоров, по відношенню до єзидів. Вчений дає наступне визначення етносу: «Це група людей, що розмовляє однією мовою,

визнає спільне походження, їй належить певний комплекс звичаїв, які оберігаються та освячуються традицією, і відрізняють її від інших груп»¹¹. Розділимо ці критерії на три пункти (мова, спільне походження та унікальна культура) і спробуємо проаналізувати кожен з них окремо.

Перший пункт видається найбільш простим, оскільки розмовляють єзиди, курдською мовою, а саме – діалектом курманджи. Курдська мова належить до іранської групи індоєвропейської мовної сім'ї. Політична роздробленість Курдистану завадила створенню єдиної літературної мови, вона є розділеною на ряд діалектів, найбільші з яких північний (курмаджи) та південний (сорані). Географія поширення північного діалекту – це турецький Курдистан (райони Мардіна, Бохтана, Бахдінана, Хеккарі, Вана, Муша, Ерзерума), західних районів озера Резайе, Хорасану (Іран), також нею розмовляють сінджарські та мосульські курди (Ірак)¹². Як відомо, єзиди в Закавказзя потрапили саме з турецького Курдистану, а їхня основна святиня Лалеш знаходиться в районі Мосула, тому нічого дивного, що мова як єзидів, так і мусульман є спільною.

Опитані нами респонденти, які є прихильниками окремішності єзидського етносу, підтверджують тезу про спільність (подібність) їхньої мови з курдською, але при цьому наводять як аргумент схожість української і російської мови, носії яких належать до різних етнонаціональних груп. Водночас окремі респонденти, зокрема, наголошують на тому, що спілкуючись з курдами, вони не всі слова розуміють¹³. З іншого боку, незважаючи на певну подібність між українською та російською мовами, існує окремі україномовна література, театр, преса і телебачення, а це свідчить про те, що ця мова охоплює всі сфери життя на відміну від мови єзидів. Їхні газети можуть відрізнитись тематично, а не лінгвістично від аналогічних газет курдів-мусульман. Що ж стосується не повного мовного порозуміння між курдами, то це можна пояснити наявністю декількох діалектів курдської мови, а також місцевими мовними запозиченнями єзидів у сусідніх народів. Отже, можна зробити висновок, що в єзидів немає власної окремої мови, вони розмовляють курдською. Це є аргументом в підтримку думки, що єзиди є лише релігійною групою в складі більшого етнічного утворення.

Що стосується проблеми походження єзидів, то, виходячи з історичних відомостей, курди і єзиди мають спільне коріння. У перших свідченнях західних мандрівників говорилося, що єзиди – це курди зі специфічним релігійним культом. Описи цих подорожей з'являються в період Нового часу, коли в основі класифікації народів лежав мовний фактор, а не релігійний. Тому ототожнення єзидів з курдами в даному випадку пояснюється тим, що обидва народи розмовляли на одному діалекті курдської мови. Думка самих єзидів в ті часи до уваги не бралася, як і не піднімалася проблема їх самоідентифікації. До того ж всі курдомовні групи проживали досить компактно в територіальному плані. Як приклад можна навести плем'я «Сипкі», частина якого на початок XIX ст. була єзидами, а частина мусульманами (хоча і наверненими нещодавно)¹⁴. Про наявність спільного історичного минуло єзидів і курдів свідчать і матеріали, що стосуються їх військової історії. Так, єзиди підтримували курдів в повстанні Єзданшира, що відбувалося в 1853 – 1855 рр. на території Північного та Західного Курдистану (від Вану до Багдаду)¹⁵. Водночас є свідчення про певні розбіжності між курдами і єзидами, що почали з'являтися в 20-х – 40-х рр. XX ст. Етнічні процеси в єзидському суспільстві, особливості їхньої самоідентифікації разом з релігійними особливостями давали привід до звинувачень їх у відсутності загальнокурдського патріотизму та національних почуттів¹⁶. В цілому ж більшість вчених, які торкалися вивчення курдських племен, були переконані в тому, що курди-мусульмани і курди-єзиди мають спільне походження.

Іншою проблемою є віра в першопредка. Опитані нами респонденти сказали, що таким є Єзид (Езді). У вітчизняній історіографії інколи зустрічається хибне твердження, що це ім'я бога, тоді як на справді цим терміном у єзидів позначається прабатько. Він називається засновником народу і порівнюється з Хайком Першим (відповідним міфічним прабатьком всіх вірмен і основоположником вірменської держави). Таким чином, як мінімум в частини єзидського суспільства існує віра в далекого предка від якого вони походять (чого немає в курдів).

На окрему увагу заслуговує питання дослідження культури єзидів. Проблема ускладнюється наявністю абсолютно різного набору культурних елементів єзидського суспільства. Лінією культурного розподілу між різними громадами єзидів можна вважати саме релігію – єзидизм.

У двотомному дослідженні з курдського фольклору зазначається, що багато творів епічного, історичного, ліричного жанрів, хороводні пісні, притчі, легенди, казки, прислів'я та приказки, тобто, всі жанри (окрім езидських релігійних гімнів, легенд тощо) з однаковою любов'ю виконувалися езидами і курдами-мусульманами¹⁷. Це стосується не тільки духовної культури, але й матеріальної.

Водночас чим більше в тому чи іншому явищі елементів релігії, тим яскравіше помітна культурна специфіка езидів. Тому потрібно хоча б в загальних рисах розглянути езидизм, щоб зрозуміти наскільки ця релігія відрізняється від ісламу, і відповідно, наскільки ці відмінності можуть впливати на культуру. Езидизм – це синкретичне вчення, яке поєднало елементи різноманітних релігій, в тому числі й ісламу. Раніше езидизм вважався мусульманською сектою. Так, наприклад, в праці Шараф-Наме, Шараф-Хана Бадлісі, згадується про Аді ібн аль-Мусафіра, як засновника цієї течії, який дозволив не триматись посту і не дотримуватись п'ятиразової, обов'язкової для мусульман молитви. Автор зазначає, що це помилкове твердження, оскільки він вважає езидів мусульманами, які невірно розуміють власну релігію¹⁸. Цієї думки дотримувалися і деякі вчені ХХ ст. Так, наприклад, О. Вільчевський в своїй праці називав езидів сунітською сектою¹⁹.

Причина виникнення подібних непорозумінь пояснюється певною подібністю між мусульманською та езидською термінологією. Це викликано тим, що езиди використовують велику кількість арабських слів, які безпосередньо стосуються релігійного життя («харам», «курбан» та ін.). Пояснюється це тим, що в процесі релігійної реформи Аді ібн аль-Мусафіром, який добре знався на мусульманській традиції в її суфійській формі, взяв за основу ті поняття, які були широко розповсюджені на Близькому Сході в ХІ ст. Але це не було повне запозичення слів, адже чи не найважливіше слово, яке перейшло з арабської мови в мови всіх інших народів, що сповідують іслам, а саме слово «Аллаг» в розумінні «Бог», для езидів невідоме. Вони трактують термін «Аллаг» як якогось «мусульманського Бога», що спростовує твердження про спільне коріння езидизму та ісламу.

На сьогодні найбільш поширена та набагато сильніше аргументована теорія щодо близькості між езидизмом та зороастризмом. Підтвердженням цієї тези може бути той факт, що курди і перси етнічно споріднені народи. Відповідні дані ми можемо отримати застосовуючи метод М. Сводеша, а саме: порівнюючи 100 найбільш часто вживаних слів зазначеними народами, можна побачити, що 50% їх збігається. Отже, приблизно три тисячоліття тому це був єдиний народ. Окрім того і в езидів, і в персів практикуються поклоніння вогню та сонцю, що також зближує ці народи. Водночас не варто говорити про те, що одна релігія виникла з іншої. Набагато більше підстав стверджувати, що в езидів та зороастрійців є спільне коріння, від якого походять обидві релігії. Це коріння потрібно шукати в релігійних уявленнях прадавніх іранців (а то й, загалом індоєвропейців).

Таким чином, аналізуючи критерії етносу за С. Широкоговорим, ми прийшли до наступних висновків: по-перше, в езидів відсутня власна (не схожа на інші) мова, оскільки вони розмовляють курдською мовою; по-друге, науково доведений факт їх спільного походження з курдами, хоча й існує міф про власного «прабатька»; по-третє, всі культурні елементи, що існують поза релігією, у езидів ідентичні з курдами, але релігійні значно відрізняються, оскільки іслам та езидизм мають різне походження. Враховуючи зазначене вище, ми приходимо до висновку, що на сучасному етапі езидів не можна назвати окремим народом. Водночас наявні активні етнотворчі процеси в їхньому суспільстві, які при наявності низки передумов (основною з яких є консенсус в середині власної спільноти) можуть призвести до виникнення езидського етносу.

¹ Народы мира. Энциклопедия / Под ред. А. О. Чубарьяна, В. В. Ищенко, С. Г. Кордонский и др. – М., 2007. – С. 179.

² Архівний рукописний фонд при кафедрі етнології та краєзнавства історичного факультету (далі – Архів КЕКІФ). – Ф. 42. – П. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 2.

³ Аракелова В. Политика государства должна строиться на основе научных знаний // Общественные науки и национальная безопасность. Сборник тезисов выступлений на круглом столе, проведенном

редакцией газеты «Голос Армении». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://golosarmenii.am/article/315/politika-gosudarstva-dolzha-stroitsya-na-osnove-nauchnyh-znaniy>

⁴ Пирбари Д. К вопросу об идентичности езидов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gumilev-center.ru/k-voprosu-ob-identichnosti-ezidov/>

⁵ Мосаки Н. Идентичность «курдов-езидов» и «езидов» постсоветского пространства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/1440435.html>

⁶ Омархали Х. Р. Этническая идентичность курдов и самоидентификация курдов-езидов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?archive=0216&id=1108466075&start_from=&subaction=showfull&ucat=1

⁷ Омархали Х. Р. Езидизм и кастовое деление езидского общества // Религиоведение: Научно-теоретический журнал / Амурский гос. ун-т; Объединение исслед. религии (Москва) при уч. философ. ф-тов Моск. и С-П гос. ун-тов. – М., 2006. – № 1. – С. 11–24.

⁸ Омархали Х. Р. Этническая идентичность курдов и самоидентификация курдов-езидов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?archive=0216&id=1108466075&start_from=&subaction=showfull&ucat=1

⁹ Худоян А. Курдовед на безрыбье: Нодар Мосаки и «езидская нация». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kurdistan.ru/2011/09/02/articles-11988_Kurdoved_na_bezrybe.html

¹⁰ Широкогоров С. М. Этнос: Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.shirokogorov.ru/s-m-shirokogorov/publications/ethnos>

¹¹ Широкогоров С. М. Место этнографии среди наук и классификации этносов // Личность. Культура. Общество. – 2000. – Т. II. – Вып. 4(6). – С. 128.

¹² Курдоев К. К. Грамматика курдского языка (Курманджи). Фонетика. Морфология. – М.-Л., 1957. – С. 7.

¹³ Архів КЕКІФ. – Ф. 42. – П. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 3.

¹⁴ Джалиле Д. Курды Османской империи в первой половине XIX века. – М., 1973. – С. 26.

¹⁵ Лазарев М. С. Курдский вопрос (1891–1917). – М., 1972. – С. 32.

¹⁶ Лазарев М. Курдистан и курдский вопрос (1923–1945). – М., 2005. – С. 66

¹⁷ Курдский фольклор. – Кн. 1. Собрали, сост., снабдили примеч. и предисл. Ордихане Джалил и Джалиле Джалил. – М., 1978. – С.15.

¹⁸ Шараф-Хан ибн Шамсаддин Бидлиси Шараф-Наме. – Т. 1. Шараф-Хан ибн Шамсаддин Бидлиси; перевод, предисловие, примечания и приложения Е. И. Васильевой. – М., 1976. – С. 84.

¹⁹ Вильчевский О. Курды. Введение в этническую историю курдского народа. – М.-Л., 1961. – С. 14.

В статье рассматриваются спорные вопросы, связанные с этнической идентификацией езидов как отдельной этноконфессиональной группы, которая проживает в Украине. В основе теоретико-методологического подхода к анализу езидов лежит теория этничности, разработанная С. Широкогоровым.

Ключевые слова: езиды, езидизм, курды, этнос, идентификация, С. Широкогоров.

The article deals with the controversial issues related to ethnic identification of the Yazidis as the distinct ethnic and religious group, which live in Ukraine. The ethnic theory, developed by S. Shyrokorov has been established as the background for the theoretical and methodological approach to the analysis on the Yazidis.

Keywords: Yazidis, Yazidism, Kurds, ethnic group, identification, S. Shyrokorov.